

Kurt Larsson

SÄBY – MIN HEMBYGD

Westherqwarn

SÄBY
HEMBYGDSFÖRENING
Grundad 1924

Berättelser i serien Säby Min Hembygd

- Del 1 Hembygdsföreningens bildande
Klockarn i Säby
Säby Manskör
Mölntorps Musikkår
  - Del 2 Mölntorps Smidesfabrik
  - Del 3 Mölntorps samhälle och skola
  - Del 4 Alfred Eriksson, levnadshistorie.
  - Del 5 Kvarnar och kvarnlivet i Mölntorp
  - Del 6 Borgbylokalen
  - Del 7 Fattigstugorna i Säby
  - Del 8 Carl August Riddersporre, levnadshistorie.
  - Del 9 Kittelbacken i Håskesta
  - Del 10 Säby Elektriska Distributionsförening
  - Del 11 Herrevadsbro, Kolbäck
  - Del 12 Postgången i Säby
- Webbplats: <http://w1.220.telia.com/~u22002071>
Omslaget: *Västerkvarn omkring 1920*

Jag som skrivit berättelserna har kommit upp i den åldern att jag idag har ett liv som jag kan blicka tillbaka på. Ett liv som genom yrkesval inneburit att jag rest mycket i världen och bott på olika ställen i vårt avlånga land. Jag har nu sökt mig tillbaka till min fädernegård, där jag växte upp och där min vagga en gång stod. Gården Vallby i Säby socken har i flera generationer tillhört mina förfäder.

Efter återkomsten har mina tillbakablickar och kanske min tidigare rotlöshet, gjort att jag fått ett ökat intresse för gångna tider och för min hembygd. Dagens teknik gör det också enkelt att på egen hand skriva ner, redigera och skriva ut dokument av denna typ.

Ett hjärtligt tack vill jag rikta till alla som har varit intresserade och hjälpt mig. Och till alla de som berättat gamla minnen och som på så sätt gjort mina efterforskningar enklare.

Vallby Säby vid sekelskiftet 1900/2000

Västerkvarn i Mölntorp

Kvarnar och deras mjölnare var ett viktigt inslag i den forna landsbygds-kulturen. Därför kändes det angeläget att dokumentera deras förekomst i min hembygd.

Resultatet av mina efterforskningar är dels en kortfattad historik, dels bildmaterial från gamla foton och en gammal mjölnares nedskrivna berättelse.

Westherqwarn

Det äldsta noteringen i ortnamnsregistret är Westherqwarn från 1457. Ingen forskare har såvitt bekant behandlat namnets ursprung, men en inte för djärvt gissning är att namnet på denna kvarntomt angett kvarnens läge i förhållande till Mölntorps gård och kvarn, som ligger strax öster om Västerkvarn

Foto från sekelskiftet 1800/1900.

Kvarnen skymtar till höger. Mangårdsbyggnaden och mjölnarbostaden till vänster. Lägg märke till vattenkanalen som går till kvarnen. Mölntorp i bakgrunden med Gustaf Emanuel Svallings villa Strömsnäs, byggd på 1870- talet.

Från två till fem stenar

När Westherqwarn 1558 bytte ägare var den bestyckad med ”två stenar” eller rättare uttryck två stenpar, som var ett mått på kvarnens storlek. 1752 fanns där tre stenar och 1867 fick kvarnen, efter ombyggnad, fem stenar. Den blev därmed den största kvarnen i trakten.

Västerkvarns vattenfall utnyttjades också till att driva ett sågverk. Kvarnen drevs med vattenkraft fram till 1915 då den byggdes om till el-drift. Elkraften togs från den nybyggda kraftstation där sågen tidigare låg. 1974 lades kvarnverksamheten ned.

Arbetsflödet vid kvarnen.

Bönder och bonddrängar lastade av sina säckar med säd på översta våningen i kvarnen. Säckarn tömdes och säden rann ned till andra våningen och in mellan två kvarnstenar. Säden maldes mellan två stora räfflade kvarnstenar som var ungefär 1,5 meter i diameter. Den undre stenen låg stilla medan den övre roterade. Med olika mönster i stenarna så kunde man få fram det mjöl man vill ha, finare eller grövre. Kvalitén på det malda berodde mycket på mjölnaren själv. Västerkvarn hade därvidlag ett mycket gott rykte.

Under kriget maldes även gryn till havregrynsgröten. Den blev dock av sämre kvalité då all havreskal inte gick att rensa bort. Man använde därför vithavre för att skalen ej skulle bli synliga.

En gammal mjölnare berättar.

Fritiof Johansson, född 1904, hade under större delen av sitt liv arbetat som mjölnare både i Mölntorp och på andra orter. Hans morfar och morfars far var också mjölnare.

Fram till 1963 skötte han Västerkvarn som han tog över efter sin far. Fritiof ville gärna studera till något ”fint” men det fanns det inte pengar till trots mjölnarfamiljens relativt höga status. Dock lärde han sig något så fint som att spela orgel. Han vikarierade både i Säby och Kolbäcks kyrka som organist.

Här återger jag några delar från den gamle mjölnarens handskrivna dokument.

Livet vid en gammal kvarn förr i tiden

En ramsa som man ofta hörde i barnaåren lydde så här:

"Nog är det ett trevligt besvär med barna, skickar man dom till Körka så går dom till kvarna"

Egentligen tyckte man att detta talesätt saknade något som helst innehåll, men vid litet mera eftertanke visar det sig att det ändå ligger något i dessa ord.

Utan att vara egenkär måste man medgiva att kyrkan å kvarna sen gammalt intagit en betydelsefull plats i bygdens liv.

Vad skulle förresten vara mer naturligt? Kyrkan som förmedlar det levande brödet från livets Herre, vår andliga spis. Kvarnen som förmedlar åkerns ädla säd att bli det dagliga brödet, vårt lekamliga spis.

Kyrka och kvarn, bägge nygamla faktorer. Trofasta tjänare som glädje och trohet vill bistå mänskligheten i andliga och lekamliga strävanden å bekymmer.

Före landsbygdens elektrifiering fanns inga kvarnar med elström som kraftkälla. Det var vattendragens större eller mindre fall som svarade för kraften. Att Kolbäcksåns vattenfall vid Västerkvarn ej var någon dålig kraftleverantör till kvarnen därom vittna de väldiga grundmurarna som säkerligen i århundraden framåt ej gett vika för vattenmassornas tryck.

På 1910- talet

Vi kan i tankarna flytta oss tillbaka i tiden. Det är höst och lider mot jul. Från skördens bärgning och till jul går kvarnen natt och dag från måndag morgon till lördag kväll. Klockan fem på morgonen är det väckning. Då skall alla i mjölnargården upp. Dagens arbete började klockan sex. Arbetsstyrkan bestod vid den tiden av min far, som med stränga och strama tyglar svarade för hela driften, två mjölnardrängar och jag som 4:de man. Utanför kvarnbryggan står långa rader av skjutsar som väntar på att få lasta av sina säckar.

Lång väntan i kvarnkammaren.

När säckarna är avlastade och hästarna inställda i kvarnstallet och man har antecknat sig på en svart tavla som hängde på väggen, är det dags att med den försvarliga matsäcken ta plats i kvarnkammaren och invänta turen att få mala. Det kunde ibland dröja både ett, två och tre dygn.

Med tanke på denna långa väntetid måste matsäcken vara beräknad. För oss barn var det högsta måttet av glädje och nyfikenhet att få slinka med in i kvarnkammaren och se på när ett sådant där matskrin öppnades och få beskåda vad innehållet bestod av.

En och annan kunde också ha en flaska av de starka dryckerna med sig. Att vi ej glädde oss åt detta på samma sätt som innehavaren berodde nog på att det därigenom blev extra arbete för oss. Vi fick ibland ta hand om både kvarnlass, hästar och karl. Jag har många gånger i senare tid tänkt på att vi tog så lätt på ansvaret. Var det någon som fått för mycket under västen så malde vi hans säckar, lastade på både dem och körsvennen, fick för hästarna och sedan fick han klara sig bäst han kunde och alltid gick det bra. Hästarna hade kanske stått i kvarnstallet länge och ute var det kolsvart mörker. Som väl var levde vi inte i bilarnas tidevarv.

Hos mjölnerskan

Alla som fick övernatta i väntan på att mala, bjöds på morgonkaffe klockan sex. Köket kunde då ofta vara fullt av kvarnkunder.

Någon bacillskräck existerade ej på den tiden. Jag minns att vid pannkaksgräddning kunde min yngsta syster å jag stå vid spisen å tugga pannkakor. Vi fick dem i händerna direkt från laggarna och de voro så varma att vi varken kunde hålla i dem eller äta utan vi lade dem på soffan en stund tills de svalnat. På soffan hade många av kvarnkunderna suttit under dagens lopp och inte var den väl alla gånger fri från olika slags baciller, men det gjorde ingenting för alla mådde vi bra.

Matsedeln i övrigt var efter nutidens standard mycket bastant å kraftig. Det var sill i alla former, salt å rökt fläsk, salt kött, potatis, korngryn, ärter å pannkaka. Smöret skulle man vara sparsam med men däremot fick man äta istersmörgås utan tanke på att man var överflödig.

Ett arbetspass.

Jag nämnde om att den som svarade för malningen började kl. 6 den ena morgonen och slutade kl. 6 den andra. Då fick man sova till kl. 12 på dagen, äta middag och arbeta till kl. 7 på kvällen.

Arbetet för de övriga som ej skötte malningen bestod i omhuggning utav stenar, passning av säckar, invägning av spannmål och utvägning av mjöl.

Alla anställda vid jordbruket hade då sin lön delvis i natura. Det innebar bl.a. att dom fick ut spannmål varje kvartal till förmalning. Det var mycket folk på gårdarna och därigenom också väldeliga kvantiteter mjöl som maldes i minut och parti och sedan vägdes upp i små poster så var och en fick sitt.

Vad som var tråkigt var att mala något som kallades för pannkaksmjöl. Det var en blandning av vete, korn å örter som tog både tid och omsorg i anspråk. Kanske berodde motviljan över att framställa detta mjöl delvis på att man kände samma motvilja för pannkaka som gräddades av detta mjöl.

Övernaturliga väsen.

En gammal kvarn är också som jag vet platsen för övernaturliga väsens spel och fylld av mystik.

Lucianatten var skräcknatten i alla kvarnar. Den bävade man alltid för, vad det nu berodde på. Inte såg man något särskilt men tokigt gick det. Remmar slog av. Det hängde upp sig överallt och ingenting gick bra. Efter en natt fylld av allehanda motigheter stod man på morgonen med ungefär lika mycket omalen säd som på kvällen. Så tedde sig livet i en gammal kvarn förr.

På 1970- talet.

Lantbrukets numera högt uppdrivna maskinella drift har minskat den mänskliga arbetsstyrkan på gårdarna till ett minimum. På samma sätt är det i nutidens kvarnrörelse. Där fyra man hade full sysselsättning förr arbetar nu endast en.

Arbetstiden är numera någorlunda reglerad. Lucianattens mara behöver man ej längre genomlida, men all mystik hade ännu ej avskrivits i den gamla kvarnen.

Vi upplevde den åtminstone delvis varje julafton år efter år när vi efter avslutad julkväll alltid följdes åt ner till kvarnen med en portion gröt till kvarntomten och önskade god jul och tackade för all hjälp.

Det kanske ej hade blivit någon riktig jul om icke gammal tradition blivit fullföljd. Kanske delades gröten mellan tomten, kvarnkatten och någon hungrig kvarnråtta. När arbetet efter helgen började var i alla fall fatet tomt.

När man gick i kvarnen och såg de nötta golven å trapporna med sina av valkiga arbetshänder blankslitna ledstänger tänkte man på bortgångna förfäder med aktning och vördnad.

Så slutar Fritiof Johansson sin betraktelse över kvarnlivet

Hur många trötta steg hade de ej trampat där i trogen å trägen gärning under hårda villkor utan att uppgivas.

När man i lugna sommarkvällar satt på mjölnargårdens trappa och såg ner mot den gamla kvarnen där den låg fast å trygg på sin plats, hörde forsens stilla brus och slottsklockan från Strömsholm med sina spröda men klara silvertoner mäta ut timme efter timme, då kunde tankarna gå djupare in bland livsbokens blad och man förhäver sig ej om man instämmer i en av Siri Dahlqvists dikter om önskan att i livsboken få se en enda rad som kan vittna om att man ej levat förgäves.

*Västerkvarn
omkring 1920*